

HAKİKATİ VE MAHİYETİ AÇISINDAN KUR'ÂN'DA ADALET TERAZİLERİ

Burhan ÇONKOR*

Öz

Yüce kitabımız Kur'ân'ı Kerim'de, en çok üzerinde durulan konulardan biri ahiret hayatıdır. İnsanların dünya ve ahiret mutluluğu için inzâl edilmiş olması sebebiyle, başta ahiretin varlığı ve gerçekliği olmak üzere ilgili pek çok konuda bilgi ve uyarılar Kur'ân'da yer almaktadır. Âhirete dair âyetlerde ön plana çıkan en önemli hususlardan biri de dünya hayatında yapılan iyi ve kötü amellerin, ahirette mükâfat ve ceza olarak karşılık bulacağı, bu amaçla adalet terazilerinin kurulacağıdır. Ancak terazilerin hakikati, mahiyeti ve bu terazilerde amellerin hangi şekillerde tartılacağı gibi hususlarda İslam âlimleri arasında azımsanamayacak ölçüde ihtilaflar söz konusudur.

Çalışmamızda, adalet terazileri konusu bütün yönleriyle ele alınmıştır. Bu amaçla, konuyla bağlantılı olan âyetler tespit edilmiş, ilgili kavramlar üzerinde filolojik tahliller yapılmıştır. Konuyla ilgili rivâyetler ile klasik ve çağdaş dönem müfessirlerinin görüşleri araştırılarak, konu farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Daha sonra ise başlıklar bazında değerlendirmelerimize yer verilerek çalışma tamamlanmıştır. Yaptığımız bu çalışmanın, Kur'ân'ı doğru anlama noktasında akademik çalışmalara katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Adalet, Mizân, Terazi, Ölçü.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
e-posta: bconkor@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8285-7969.

Atıf/Cite as: Çonkor, B. (2020). Hakikati ve Mahiyeti Açısından Kur'ân'da Adalet Terazileri. Dini Araştırmalar, 23 (57): 117-142, DOI: 10.15745/da.721316

The Scales of Justice in the Holy Quran in terms of Truth and Nature

Abstract

One of the most emphasized issues in our Holy Book Holy Qur'an is the hereafter. The idea of an afterlife attracts men's interest and wonder thus all descriptions related to the afterlife are for the satisfy men's concerns regarding life after death. The Holy Quran includes many verses related to the afterlife. As the Quran is a guideline for both this world and afterlife, it covers many issues, advices, and highlights related to the afterworld.

The Great Judgment issue is one of the most recognizable lectures and the verses related to this judgment of man emphasizes that human being will gain their salvation or punishment as a result of their good or bad actions. Those verses also inform us that there will be existed pure and perfect scales of justice so that the case of judgments will be done perfectly and equally. However, there have been notable disagreements for the characters and functions of these scales and for that how human being's good or bad actions will be evaluated or sophisticated.

This article aims to sophisticate the afterlife's scales of justice in its all manners in the light of verses related to the judgement day. For doing so, in this study, those verses have been revealed and their terminological and philological manners have been discussed. Moreover, some of the information from the Quran and the ideas and perspectives of influential glossators of both early and contemporary Islamic world have also been mentioned. It has not been neglected to evaluate and recover all this information for reaching a conclusion. We hope that our work will contribute to the understanding of the Qur'an much.

Keywords: Tafsir, Judgement, Balance, Scale, Measure.

Summary

The Holy Quran refers to so much information and advices so that Muslims can get their salvation and happiness. Therefore, it is not surprising that one of the most common lectures in the Holy Quran is about the afterlife. For example, the first order related to the afterlife mentioned in the Quran orders to believe that there will be an afterlife after all lives die. The verses of the Quran considering the afterlife may differ according to Muslims and non-believers. For instance, it guarantees great presentations and paradise gifts when they follow the rules and orders given by Allah. However, the Quran

mentioned certain descriptions about some hells where non-believers will go in the afterlife.

The idea of an afterlife attracts people's interest and wonder thus all descriptions related to the afterlife are for the satisfy people's concerns regarding life after death. It is a fact that each individual recognizes his environments, facts, or actions among his own knowledge and type or ability of cognition. Thus, all individuals have formed his own descriptions about the afterlife created by his previous experiences and current knowledge. Allah is the one who knows this fact absolutely. As a result, most of the descriptions related to the afterlife are formed according to the ability of the recognition of people. Some of the Islamic scholars confirm this idea however some of the scholars claim that those afterlife descriptions were done in this way as a result of people's limited ability of recognition.

One of the verses related to the afterlife, for example is the fact that undoubtedly, good and bad actions of each people will be qualified and people save their present or they will be subjected to punishments according to their practice/actions. Those verses also inform us that there will be existed pure and perfect scales of justice so that the performance of people will be perfectly and equally qualified. However, there have been notable disagreements for the characters and functions of these scales and for that how human beings' good or bad actions will be evaluated or sophisticated.

Some of the Muslim scholars regarded those scales of justices as a metaphor that represents Allah's excellent justice. In other words, as Allah is the greatest and He knows, sees, hears everything that any person does or any action occurs he does not any scales to measure people's good or bad actions so all these kinds of approaches are thought as a metaphor.

In addition to this, some words order to believe in these scales of justice, from Prophet Mohammad resulted in some theological controversies regarding the same issue. Thus, believing that scales of the justice will be set up in the afterlife that will create a concrete recognition of the scales.

Some of the scholars have understood the lectures in the Quran as they are and so these scholars claim that there will be scales that are similar to scales that are used in this world and the actions of a person will be qualified by them. However, this claim has resulted in some questions related to how actions of believers that are described by theologians as Araz which has no physical appearance will be qualified in scales.

In this study, all these issues that have been covered above are revealed in detail. After that, all of the verses which are directly or indirectly related to the afterlife have been examined and then some of the words mentioned in these passages have been sophisticated in philological and terminological manners. Also, any possibility about whet all these interpretations related to the afterlife appeared as a result of different recognition of some words in verse or not is checked by glossators. Hence, this possibility might be true, some sources in the classical and contemporary Islamic world have been checked. The narrations mentioning about the afterlife have been picked up from these sources. Moreover, about the same issue, the ideas and perspectives of influential glossators of both early and contemporary Islamic world have been also mentioned. Also, the different claims related to these issues and reactions or objection of all these claims to another one are revealed as much as possible. As mentioned in the evaluation chapter, it hasn't been neglected to evaluate and recover all this information for reaching a conclusion. To sum up, in the light of the information it is clear that information or descriptions in the Holy Quran related to the afterlife should be understood as invisible and abstract concepts and what the Quran aims with these verses is to believe that there will be an afterlife after death. However, it is notable that new interpretations related to these issues will be continuously done in present and future. This article will properly improve our knowledge for comprehending the Holy Quran in its all manners.

Giriş

Kur'ân'ın sürekli vurguladığı husus, dünyanın imtihan olduğu, dolayısıyla yapılan her bir davranışın mükâfat ve ceza olarak karşılığının bulunduğudır. Yüce Allah tarafından ortaya konulan bu sistem, temelde adalet zeminine oturtulmuş olup gerek adalet kavramının bizzat kendisine gerekse de nasıl tecelli ettirileceğine dair pek çok ifade ve örneklemeler Kur'ân'da yer almıştır.

Kur'ân'a göre, dinin önemli bir hakikati olarak adalet, insanlardan beklediği gibi ahirette de Allah Teâlâ tarafından bizzat tecelli ettirilecektir.¹ Çalışmamızda, ahirette Allah'ın adaletinin bir göstergesi olarak tesis edileceği vaat edilen adalet terazileri üzerinde durulacaktır. Bu anlamda çalışmamız, ilgili âyette yer alan الْقِسْطِ الْمَوَازِينِ *adalet terazileri* (Enbiyâ 21/47) kavramı özelinde ve bağlantılı diğer âyetler çerçevesinde işlenecektir. Terazilerden bahseden âyetlerin, geçmişten günümüze nasıl anlaşıldığı ortaya konularak ilgili değerlendirmelerimize yer verilecektir. Çalışmamızın kapsamı gereği

adalet ve bağlantılı kavramlar üzerine yapılan birtakım çalışmalar olduğu için, konunun bu kısımlarına özet olarak değinilmiş ve ilgili çalışmalara atıfta bulunulmuştur.

Kur'ân'da, adaleti ifade etmek üzere iki temel kavram yer almaktadır. Bunlardan ilki “eşitlik, denklik, doğrultmak, düzeltmek” (İbn Manzûr 1414/1993: 11: 430-436; İsfahânî 1412/1992: 551-553) gibi anlamlara gelen *a-d-l/عدل* köküdür. Farklı şekillerde 28 defa Kur'ân'da zikredilmiştir (Abdulbâkî 1420/2000: 448-449). *Adl*, aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir ve zulmün karşılığı olarak Allah'ın adaletini ifade etmektedir (Bk. Elmalî 1997: 289-303). Bu kavrama ilave olarak, *el-kıst*, *el-vezn*, *el-vefâ'*, *el-istikâme*, *el-vasat* ve *el-hakk* ifadeleri de adaletle vurgu yapılan diğer kavramlardır. (Kur'ân'da adalet kavramı hakkında bk. Balıkkaya 2002: 141-158).

Çalışma konumuz olan adalet terazileri, bahsi geçen kelimelerden *Kıst/قسط* kavramı ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla adalet terazilerinin anlaşılması, öncelikle bu kelimenin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle konumuza, ilgili kelimenin anlam analizi ve Kur'ân'daki kullanımlarını tespit ederek başlamayı uygun görüyoruz. Daha sonra terazileri ifade eden *mîzân/mevâzîn* kavramları üzerinde durulacaktır.

1. Kur'ân'da “Kıst/قسط” Kavramı

Kur'ân'da adaleti ifade etmek üzere kullanılan ve *k-s-t* kökünden mastar olan *kıst/قسط* kavramı, “pay, nasip, ölçü, adalet, meyletmek” gibi anlamlara gelmekte, âdil anlamında Allah Teâlâ'nın isimlerinden *el-Muksit* ismi de buradan gelmektedir. Kelimenin hüküm verme konusunda adil olmayı ifade eden özel bir anlam içeriği bulunmaktadır. Ayrıca bu kelime, mastar olarak *kast* şeklinde okunduğunda “hakkını vermeme, adaletsiz davranma” şeklinde zıt bir anlam ifade etmektedir (Ezherî 2001: 7: 54; 8: 298-299; Cevherî 1957: 4: 289; İbn Manzûr 1414/1993: 7: 377-378; İsfahânî 1412/1992: 670).

Kıst/قسط kavramı, değişik türevleri ve tekrarlarıyla birlikte Kur'ân'da 25 defa zikredilmektedir (Abdulbâkî 1420/2000: 544-545). Kelimenin, geçtiği âyetlerde ifade ettiği manaları; insanlar arası ilişkilerde adalet,² Allah Teâlâ'nın dünya ve ahiretteki adaleti (Yûnus 10/ 4, 47, 54; Enbiyâ 21/47), esas konumuz olan ve ahirette tecelli edecek adalet (Yûnus 10/4, 54; Enbiyâ 21/47), şeklinde özetlemek mümkündür. Ayrıca *kast* mastarıyla ortaya çıkan manası da iki âyette *kâsûtûn/zâlimler* olarak geçmektedir (Cin 72/14-15).

Kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarına bakıldığında, hem dünyada riâyet edilmesi gereken adalet ilkesinden hem de ahirette Allah'ın adaletinden

bahseden âyetlerde *kıst* kavramının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine dünyada adaletli olunmasının emredildiği bir âyette *adl* ve *kıst* kökünün beraber kullanılması (Nisâ 4/135), iki kelimenin müteradif olarak kullanılabileceğini de göstermektedir. Hadis kaynaklarında yer alan bazı rivâyetler de her iki kelimenin adalet manasında ortak olduğuna delil olarak zikredilmiştir (Çağrı 2002: 25, 503). Kur'ân-ı Kerîm'de *adl* ve türevlerinin, genel anlamda adil davranmayı ifade ettiğini, *kıst* ve türevlerinin ise ölçü olarak adaleti ve adaletin somutlaşmış halini (hakkaniyet) ifade ettiğini söylemek mümkündür (Krş. Karaman vd. 2007: 1: 522).

Kur'ân'da *kıst* kavramının kullanımıyla alakalı diğer bir husus da kelimenin, terazi anlamına gelen mîzanla birlikte kullanılmasıdır (En'âm 6/152; Hûd 11/85; Rahmân 55/9). Bu durumda ölçü ve tartının adaletle yapılmasına dair manalar ön plana çıkmaktadır. Konumuz olan adalet terazilerini izah ederken *kıst* kavramına zaman zaman değinileceği için kelimenin tanıtımına dair bu kadar bilgi vermeyi yeterli görüyoruz.

2. Kur'ân'da “Vezn-Mîzân/ وزن - میزان” Kavramları

“v-z-n/ وزن” fiili sözlüklerde; “ölçmek, tartmak, şiiri vezinli yapmak” anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türemiş bir isim olan mîzân kelimesi de “tartı aleti/terâzi, ölçü, vezin ve adalet” manalarında kullanılmaktadır (Zebîdî: 36: 250-254; İbn Manzûr 1414/1993: 13: 446-447; İsfahânî 1412/1992: 868-869). Mîzân kelimesi her ne kadar somut eşyaları ölçmek için kullanılan tartı aletini ifade ediyor olsa da hukuk ve adalet gibi soyut kavramlar ve konularda mukayese yapıp doğruyu tespit etme anlamında mecazen de kullanılmaktadır. Dini bir terim olarak da mîzân; ahirette amellerin tartılacağı terazinin adı olup, çoğulu *mevâzîn*'dir. Birazdan da değinileceği üzere, günahların ve sevapların tartılacağı bu terazinin/mizanın mahiyeti tartışmalıdır (Zebîdî 2001: 36: 252-253; İbn Manzûr 1414/1993: 13: 446-447).

Kur'ân'da “v-z-n” ve türevleri 23 defa geçmektedir (Abdübâkî 1420/2000: 750). Bu kullanımları özetle ifade ettikten sonra konumuzla alakalı olan âyetler üzerinde durulacaktır. Kur'ân'da “v-z-n” kökünden türeyen kelimelerin geçtiği âyetleri ve anlamlarını şu başlıklar altında ifade etmek mümkündür:

- a. Fiil olarak 3 âyette geçmektedir ve ölçü-tartının doğru ve adaletli yapılmasına dair vurgu söz konusudur (İsrâ 17/35; Şuarâ 26/182; Mutaffifîn 83/1-3).
- b. İsim veya mastar olarak 3 âyette geçmektedir. Rahmân sûresi 9. âyette yine dünyada ölçü ve tartının doğru yapılmasına vurgu yapılırken,

A'raf sûresi 8. ve Kehf sûresi 105. âyetlerde ahirette kurulacak adalet terazisinden bahsedilmektedir (A'raf 7/8; Kehf 18/105; Rahmân 55/9). Çalışmamızda bu âyetler üzerinde detaylı olarak durulacaktır.

- c. *Mîzan* şeklinde 9 âyette geçmektedir ve kâinattaki düzen ile dünyalık ölçülerde adaletli olmaya vurgu yapılmaktadır (En'âm 6/152; A'raf 7/85; Hud 11/84, 85; Şûrâ 42/17; Rahmân 55/7, 8, 9; Hadîd 57/25).
- d. *Mevâzîn* şeklindeki çoğul kullanımı ise 7 âyette geçmektedir ve Kur'ân'daki bu kullanımlarda tamamen ahiretteki adalet terazileri kastedilmektedir (A'raf 7/8, 9; Enbiyâ 21/47; Mu'minûn 23/102, 103; Kâria' 101/6, 8).
- e. *Mevzûn* şeklinde ism-i mefûl olarak 1 yerde geçmektedir ve burada da kâinattaki düzen kastedilmiştir (Hicr 15/19).

Âyetler incelendiğinde, mîzân ya da türevlerinin Kur'ân'da; adalet, dünyadaki düzen, ölçü ve işleyiş ile ahiretteki hesap ve adalet anlamlarında kullanıldığını görülecektir. Bütün bunlar, *v-z-n* ve türevlerinin hem dünya hem de ahirette adaleti ilgilendiren konularda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Elbette burada göz önünde bulundurulması gereken husus, beşer tahayyülünün üzerinde olan ahirete dair hallerin, insanların dünyada bildiklerine kıyasla konu edilmesi ve bu yolla onların algı düzeyine indirgenmiş olmasıdır.

Allah'ın, adaletin tesisi için peygamberler aracılığıyla Kitab'ı ve Mîzân'ı hak olarak indirdiğini ifade etmesi (Şûrâ 42/17; Hadîd 57/25), ilgili âyetlerde geçen mîzân kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmesine sebep olmuştur. Kelimeye, adalet manası vererek, her muamelenin adaletle yapılması anlaşıldığı gibi (Zeccâc 1988: 3: 394; İbn Kesîr 1414/1994: 8: 27; Yazır 1992:9:391), bir ölçü birimi ya da ölçü aleti olarak değerlendirmek sûretiyle insanlar arası alışverişlerde bu ölçünün kullanılması istendiği şeklinde de anlaşılmıştır (Taberî 1420/1999: 21: 520; Âlûsî 1415/1995: 13: 26). Mâtürîdî'nin, mizanı; eşyanın iyi veya kötü olduğunun kendisiyle bilindiği *akul* olarak yorumlaması çok fazla dikkate alınmamış görünse de o, Allah'ın mizanı koymuş olmasını, insanlar için belirlenen hükümler/şeriat olarak da yorumlamaktadır (Mâtürîdî 1426/2005: 9: 464). Bunların dışında, kelimeden, farklı çıkarımlar yapıldığı da olmuştur (Bk. Kaya 2019: 9-36). Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında, bağlantılı diğer manalarına yeri geldikçe değinilecektir.

3. Adalet Terazileri / الْمَوَازِينِ الْقِسْطِ

3.1. Adalet Terazileri Hakkındaki Naslar

3.1.1. Terazilerden Bahseden Âyetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, sekiz âyette adalet terazilerine işaret edilmiş ve terazi kavramı, *vezn* ve *mevâzîn* kelimeleri ile ifade edilmiştir.

Kur'ân'da kıyamet günü adalet terazilerinin kurulacağı *el-mevâzînu'l-kıst* terkihiyle ve çok açık bir şekilde şu âyet-i kerimede yer almaktadır:

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ
خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan (ameller), bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ 21/47).

Terâzilerin çoğul olarak zikredildiği ve daha sonra da ifade edileceği üzere tartılan şeylerin/salih amellerin kastedildiği diğer âyetler ise şöyledir:

فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ

“Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte bunlar, kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, onlar da kendilerini ziyana uğratanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.” (Mü’minûn 23/102-103)

فَأَمَّا مَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ

“Kimin tartıları ağır gelirse, işte o, razı olacağı bir hayat içinde olur. Kimin de tartıları hafif gelirse, onun anası/varacağı yer hâviyedir/kızgın ateştir.” (Kâria‘ 101/6-9).

Bir diğer âyette ise terazilerin kurulacağı hakkında olası şüpheleri gideren daha açık bir ifade yer alır:

وَالْوِزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ
الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

“O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimlerin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse onlar da âyetlerimize karşı haksızlık etmeleri sebebiyle kendilerini ziyana uğratanlardır.” (A‘raf 7/8-9).

Daha önce geçtiği üzere, ölçü-tartı olarak meale yansıtılan *vezn* kelimesi, *v-z-n* fiilinin mastarı olup ölçmek ve tartmak anlamına gelir. Dolayısıyla bu âyette öncelikle, amellerin tartılacağı kesinliği vurgulanmıştır. Devamında geçen ve *mîzân* kelimesinin çoğulu olan *mevâzîn* ise tartı aletleri anlamındadır ve “tartıları ağır gelmek” ifadesi, iyilikleri ağır gelmek anlamında kullanılmış/ anlaşılmalıdır (Mukâtil 2003: 2: 404; Taberî 1420/1999: 12: 311).

Âyetlerde, terazi kelimesinin *mevâzîn* şeklindeki çoğul kullanımı (A‘raf 7/8-9; Enbiyâ 21/47; Mü‘minûn 23/102-103; Kâria‘ 101/6, 8), ilk bakışta terazilerin somut hakikatine dair bir işaret olarak görülmesi ve birden fazla terazi kurulacağı anlaşılması mümkündür. İlk âyette geçen “Biz adalet terazileri kurarız” (Enbiyâ 21/47) ifadesinden ise her insan için ayrı bir terazi kurulacağı düşünülebilir. Ancak diğer âyetlerde, “kimin terazileri/tartıları ağır gelirse” (A‘raf 7/8-9; Mü‘minûn 23/102-103; Kâria‘ 101/6, 8) ifadesi yer almakta ve bir kişi için birden fazla terazinin olacağı anlaşılmaktadır. Kelimenin çoğul kullanımı, âlimler tarafından kalbin fiillerine göre ayrı, uzuvların fiillerine göre ayrı terazilerin kurulacağı şeklinde yorumlanmıştır. Zeccâc’dan (ö. 311/923), bu kullanıma dair lugat açısından iki gerekçe nakledilmektedir:

Birincisi: Araplar bazen müfred olması gereken kelimenin yerine cemî kelime kullanmaktadırlar. Buna göre terazilerden kasıt tek bir terazidir. Zeccâc’ın ifade ettiği gibi, çoğul kelimedenden müfred kastedildiği örnekler Kur’ân’da mevcuttur. Örneğin bir ayette, Zekeriyya’ya (a.s) meleklerin seslendiği ifade edilmiştir (Âl-i İmrân 3/39) ancak burada meleklerden kastın Cebrâil olduğu anlaşılmaktadır (İbn Ebî Hâtim 1419/1988: 2: 641). Benzer şekilde, “Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz...” (Mü‘minûn 23/51) âyetinde bütün peygamberlere hitap eden bir emir söz konusudur. Âyetten, diğer peygamberlere de benzer bir emrin yapıldığı anlaşılmakla beraber, muhatap gerçekte sadece Hz. Peygamber’dir (Mukâtil 2003: 2: 398).

İkincisi ise *mevâzîn* kelimesi, *mîzân/terazi* kelimesinin değil, *mevzûn/ölçülen* kelimesinin çoğulu olabilir. Bu durumda kastedilen, teraziler değil amellerdir. “Terazileri ağır gelmek” ifadesi, amellerin ağır gelmesi anlamındadır (Râzî 1420/1999: 14: 203; İbn Manzûr 1414/1993: 13: 446-448; İbn Âdil 1419/1998: 9: 22).

Terazilerin çoğul kullanımının izahına ilave olarak; her amel türü için ayrı bir terazinin kurulacağı ya da terazinin dil, kefe gibi farklı parçaları nedeniyle çoğul kullanıldığı, ya da çoğul ifadeyle aslında kelimenin müfredinin kastedildiği veya her mükellef/her ümmet için bir terazi kastedildiği şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Âlûsî (ö. 1270/1854), bütün ümmetler ve her çeşit amel için tek bir terazi olduğunu, rivâyetlerin buna işaret ettiğini ifade etmektedir Âlûsî 1415/1995: 9: 52; Kurtubî 1384/1965: 11: 293). Katâde'ye (ö. 117/735) göre de mevâzin ile kastedilen, Arap dilindeki yaygın kullanımıyla da vezn/miktardır (Taberî 1420/1999: 24: 574).

Kanaatimizce “Biz adalet terazileri kurarız” ifadesinden her mükellef için ayrı bir terazi ya da değerlendirme yapılacağı anlaşılmaktadır. Diğer ayetteki, “kimin terazileri ağır gelirse” ifadesinde ise tercihe şayan olan görüş, terazilerden kastın ameller oluşudur. Zira ayetin devamındaki “onlar kurtuluşa erenlerdir” ifadesi de bu bakış açısını desteklemektedir.

Konuyla ilgili en aykırı yorum Şii müfessirler tarafından ortaya atılmıştır. Onlara göre mevâzin kelimesi, “imamlar” manasına gelmektedir (Tabâtabâî 1419/1999: 247-248) ve Şii âlimlerinin bu konuda icması olduğu ifade edilmiştir (Maviş 2017: 101).

Adalet terazilerinin varlığına işaret eden diğer bir ayete göre ise inanmayanlar için terazi kurulmayacağı ifade edilmektedir:

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا

“Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan kimselerdir. İşte bu yüzden, kıyamet gününde onlar (ın amelleri) için bir terazi kurmayacağız.” (Kehf 18/105).

Bu âyetlerin dışında, doğrudan terazilerden bahsetmemekle beraber hesaba vurgu yapan başka âyetler de vardır. Çalışmamızın ilerleyen kısmında yeri geldikçe ilgili âyetlere değinilmiştir.

3.1.2. Terazilerden Bahseden Rivâyetler

Adalet terazilerinin varlığı konusunda, âyetlerdeki ifadelerle uygunluk arz eden birtakım rivâyetler de zikredilmiştir. Makale boyutunun elverdiği ölçüde ilgili nakillere yer vererek, diğerlerine atıfta bulunulacaktır.

Bu rivâyetlerden biri, Cibril hadisi olarak bilinen meşhur rivâyetin Buhârî (ö. 256/870) dışındaki kaynaklarda zikredilen versiyonunda mizana yapılan

vurgudur. Buna göre Cebrail'in (a.s) Hz. Peygamber'e (a.s) sorduğu "İman nedir" sorusuna Peygamberimizin verdiği cevapta, iman edilmesi gereken hususlar arasında mîzan da sayılmıştır: "...İman; Allah'a, âhiret gününe, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennete ve cehenneme, mizana, ölümden sonra yeniden dirilişe ve bir bütün olarak hayrıyla-şerriyle kadere inanmandır..." (İbn Hanbel: 1: 319; Suyûtî 1416/1996: 314).³

Mizanın, iman esasları arasında zikredilmesi, konunun akaid kitaplarına da taşınmasına sebep olmuştur. Başta Ebû Hanife (ö. 150/767) olmak üzere, Taftâzânî (ö. 792/1390) ve Nesefî (ö. 508/1115) gibi âlimler, akaide dair yazdıkları eserlerinde mizan konusuna yer vermişlerdir (Ebû Hanîfe 1419/1999: 61). Ancak akâid kitaplarında daha çok âyetlerin delaleti ile yetinildiği, zaman zaman da sıhhatine bakmaksızın rivâyetlere yer verildiği ifade edilmiştir (Tatlı 2007: 133-146).

Adalet terazilerinde sevap olarak ağır gelecek amellere vurgu yapılan bazı rivâyetlerde ise mizana şu şekilde işaret edilmektedir:

"Abdesti eksiksiz almak, imanın yarısıdır; Allah'a hamd etmek, mizanı doldurur..." (İbn Mâce, "Tahâret", 5; Nesâî, "Zekât", 1).

"Dile hafif, Rahmân'a sevimli ve mizanda ağır gelen iki cümle vardır: Allah'ı O'na hamd ederek tesbîh ederim; Yüce Allah her türlü eksiklikten münezzehtir." (Buhârî, "De'avât", 65; Müslim, "Zikr", 31; Tirmizî, "De'avât", 60; İbn Mâce, "Edeb", 56).

"Temizlik imanın yarısıdır; Allah'a hamdetmek ise mizanı doldurur." (Müslim, "Tahâret", 1; Tirmizî, "De'avât", 86).

Mizanın somut bir gerçek olduğuna vurgu yapan en açık rivâyetlerden biri de Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12), kıyamet günü peygamberimizden şefaath talep etmek üzere kendisine sorduğu soru ve aralarında geçen konuşmadır. Buna göre Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'den kıyamet günü şefaath etmesini istemiş, aldığı olumlu cevap sonrasında ise ahiret günü onu nerede bulabileceğini sormuştur. Rasûlullah (s.a.s), "Beni ilk öce Sırat üzerinde ara!" buyurmuştur. Hz. Enes'in, "Orada bulamazsam" sorusu üzerine "Havuz'un yanında ara" buyurmuştur. Hz. Enes, "Havuz da bulamazsam" deyince: "Orada da bulamazsan Mizan'ın yanında ara!" diyerek karşılık vermiştir (İbn Hanbel: 3: 178; Tirmizî, "Kıyâmet", 9).

Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) nakledilen ve mîzâna somut bir şekilde işaret edilen diğer bir rivâyet ise şöyledir:

"Allah'ın Arş'ı suyun üzerindedir. Diğer elinde ise alçaltıp-yükselttiği mizan vardır" (Buhârî, "Tevhid", 22; Müslim, "Zekât", 11).

Terazilerin varlığına dair sunulan başka bir delil de Hz. Peygamber'in (s.a.s), kıyamet günü kâfirlerin amellerine değer verilmeyeceğini ifade ederken; mizana iri ve uzun kimselerin getirilip tartılacağı fakat onların sinek kadanı kadar ağırlıkları olmayacağını söyleyip sonrasında ise "...İşte bu yüzden, kıyamet gününde onlar (ın amelleri) için bir terazi kurmayacağız." (Kehf 18/105) âyetini okuması gösterilmiştir (Taberî 1420/1999: 18: 129).

Amellerin tartılmasına dair başka bir rivâyette mizan, dünyadaki terazilere benzer şekilde tasvir edilmiştir:

"Âdemoğlu kıyamet günü getirilir ve mizanın iki kefesine arasına konulur. Ayrıca ona bir melek de vekâlet eder. Eğer terazisi ağır gelirse, melek, mahlûkatın duyabileceği yüksek bir sesle şöyle bağırır: "Falan kişi, o kadar saadete ulaştı ki bundan sonra asla üzülmecek". Şâyet terazisi hafif gelirse, melek, mahlûkatın duyabileceği yüksek bir sesle şöyle bağırır: "Falan kişi, o kadar üzüntüye düştü ki bundan sonra asla sevinemeyecek!" (Suyûtî 1416/1996: 315-316; Ebû Nu'aym 1405/1985: 6: 174).

Terazilerin varlığına delil olarak bunlardan başka; kıyamet gününde teraziler kurulup, bir kefesine kişinin kendisinin diğer kefesine ise amellerinin konulacağını, mizanın iki kefesine, bir dili ve amellerin de farklı ağırlıkları olduğunu ifade/tasvir eden rivâyetler de zikredilmiştir. (Bk. İbn Hanbel: 2: 221; 6: 442, 451; Buhârî, "Cihâd", 45; Ebû Dâvûd, "Edep", 8; Tirmizî, "İmân", 17, "Birr", 62; İbn Mâce, "Zühd", 35, "Edeb", 56; Taberî 1420/1999: 12: 311).

Ayrıca burada zikredilen ve zikredilmeyen rivâyetlerde öne çıkan husus, adalet terazilerinin, dünyada bilinen teraziler gibi zikredilmiş olmasıdır.⁴

3.2. Adalet Terazileri Hakkındaki Görüşler

Ahirette amellerin tartılacağı, ya da herkesin amellerinden hesaba çekileceği konusunda âlimler arasında bir tereddüt söz konusu değildir. Fakat bu tartmanın nasıl olacağı ve bahsi geçen adalet terazilerinin mahiyeti tartışmalıdır. Terazilerin varlığı ve mahiyeti konusundaki görüşleri iki ana başlıkta değerlendirmek mümkündür. Birincisi, terazileri olduğu gibi kabul edip mahiyeti hakkında görüş bildirenler, ikincisi ise terazileri hakiki manada kabul etmeyip mecaza hamledenlerdir.

Esasen, üçüncü bir yaklaşımdan da bahsetmek mümkündür. Örneğin bazı âlimler, konuya temkinli yaklaşarak nasları olduğu gibi kabul edip terazilerin kurulacağını savunmuş ancak mahiyetinin bilinmeyeceğini söyleyerek yorum yapmaktan kaçınmıştır. Zira ahiret âlemi bu dünyadan farklı bir mahiyet-

te gerçekleşecek olup (İbrâhîm 14/48; Tekvîr 81/1-14), ahiretteki uygulamalar da bu dünyadakinden farklı olacaktır. Bu düşünceye sahip âlimlerden biri olan Mevdûdî'ye (ö. 1979) göre; âyetlerde zikredilen terazilerin gerçek yapısını anlamak bizim için çok zordur. Fakat terazinin, maddî şeyleri ölçen teraziler gibi olmadığını, insanların amellerini ölçerek günahkâr mı, dürüst mü ya da ne kadar günahkâr veya dürüst olduğunu tespit edeceği anlaşılmaktadır (Mevdûdî 2002: 3: 310). Yine bu görüşe sahip olan âlimlerden bazıları, terazilerin mahiyetine dair rivâyetlerin sahih olmayışı, dünya terazilerine kıyas yapılmasının yanlış olduğu ve ölçülemeyecek derecede küçük/zerre şeylerin terazilerle tespitinin mümkün olmaması gibi gerekçeler ileri sürmüşlerdir (İbn Hazm: 4: 54; Taftâzânî 1436/2014: 100). Bu kanaate sahip olan İslam âlimlerinin ortak yönü, işin mahiyetini Allah'a havale etmeyi uygun görmeleridir. Örneğin Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184), inanılması gerekenleri zikrederken, mizanı da dâhil etmektedir. Mizanın, "kendisiyle amellerin miktarının bilindiği şeyden ibaret olduğunu" ifade ederek, iki kefeli bir terazi olarak düşünülmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre akıl, mizanın keyfiyetini idrak etme konusunda yetersizdir. Bu nedenle dünyadaki terazilerle kıyaslanamayacağını söyler (Sâbûnî 1969: 159).

3.2.1. Adalet Terazilerini Temsilî Bir İfade Olarak Görenler

Bu görüşte olan âlimlere göre; âyetlerde adalet terazilerinin konulacağına dair ifadeler bir temsil ve teşbih olup, teraziler kurulacağı söylenerek adaletin tam olarak tecelli ettirileceği kastedilmiştir. Yani amellerin tartılmasından maksat, Allah Teâlâ'nın adaleti ve hükmüdür. İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mücâhid (ö. 103/721), Katâde (ö. 117/735) ve Dahhâk'tan (ö. 105/723), bu doğrultuda rivâyetler nakledilmiştir (İbn Ebî Hâtim 1419/1988: 5: 1440; Taberî 1420/1999: 18: 451; Râzî 1420/1999: 14: 202; 22: 148). Amellerin tartılmasını, adaletin tecelli ettirilmesi anlamında yorumlayan ilk müfessirlerden biri de Mukâtil b. Süleymân'dır (ö. 150/767) ve terazileri, ahiretteki adalet olarak ifade etmektedir (Mukâtil 2003: 1: 384; 2: 360).

Terazilerden bahseden âyetlerin mecaz ve temsil olarak ifade edildiği denildiğinde, Mu'tezile mezhebine mensup âlimler akla gelmektedir. Onlara göre amellerin somut bir yapısı olmadığından arazdır ve tartılmaları söz konusu olamaz. Bu bakış açısı, zorunlu olarak ilgili nasları tevîl etmeye ve neticede mecaza hamletmeye götürmüştür. Sonuç olarak âyetlerde zikri geçen teraziler, *Allah'ın, kullara zulmetmeyeceğinin mecâzî bir ifadesidir* (Zemahşerî 1987: 2: 89; Kurtubî 1425/2004: 722). Mu'tezilenin önde gelen isimlerinden Kâdî

Abdülcebbar (ö. 415/1025), bu genel kanaatin aksine görüş belirtmiş ve zaruret olmaksızın mecaza başvurulmasını doğru bulmamış, amellerin araz olmasına rağmen, iyiliklerin nur, günahların da karanlık sûretinde tartılabileceğini söylemiştir (Kâdî Abdülcebbar 1408/1988: 735). Zemaşerî (ö. 538/1144) ise adalet terazileri ve amellerin tartılmasına dair görüşleri özetlemekle yetinmiştir. Dolayısıyla onun, amellerin tartılmasını imkânsız görmediği anlaşılmaktadır (Zemaşerî 1987: 2: 89, 749; 3: 119-120). Özetle Mu'tezile mezhebine mensup âlimlerin tamamının, terazilerin kurulacağını reddettiği ve ilgili âyetleri mecaza hamlettiğine dair genel bir çıkarımdan (Taftâzânî 1436/2014: 100-101) bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Bu görüş sahiplerine göre, ilgili nasların mecaza hamledilmesi hem caiz hem de Arap dili açısından mümkündür. Dünyadaki alış-veriş işlemlerinde adaletin sağlanması ölçü-tartıyla elde edileceği için, burada da adaletten kinaye olarak tartı kavramıyla ifade edilmiş olması mümkündür. Örneğin bir kişinin başkası yanında değersiz olduğunu ifade etmek için *وَ زَنْناً لِفُلَانٍ* / “Falan kişinin, falanca yanında herhangi bir tartısı/ağırlığı yok” denilir. Âyette de *فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا* / “Onlara kıyamet günü değer vermeyeceğiz” denilmektedir. Yine bu görüş sahipleri, âyette geçen *vezn* kelimesinin adalet manasına geldiğini de şu örnekle izah etmişlerdir: Söz, aslında tartılan bir şey olmadığı halde bir kimsenin sözünü değerlendirirken ya da eleştirirken: *هَذَا الْكَلَامُ فِي وَزْنٍ هَذَا*” Bu söz şunun ağırlığı kadardır/şunun ağırlığındadır.” denir. Hâlbuki ortada gerçek manada bir tartı yoktur ve bu ifade sadece adalet ve eşitlik kastıyla kullanılmaktadır. Kulların amelleri soyuttur ve olup bitmiştir. Tartılabilmeleri için ise somut yani cevher olmaları gerekir. Aynı şekilde eğer amellerin, kulun, Allah'ın adil ve büyük olduğunu anlaması için tartılabileceği söylenirse, bu yöntemin bu amaçla kullanılması gereksizdir. Çünkü kul, Allah'a inanmış ve tanımışsa zaten Allah'ın adaletini kabul etmiş ve hükmüne boyun eğmiştir. Bu gaye için amellerin tartılmasına gerek yoktur. Eğer tanımamışsa, amellerin tartılmasıyla da anlamayacak ve kabul etmeyecektir (Râzî 1420/1999: 14: 202-203).

Birazdan da değinileceği üzere Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Kurtubî (ö. 671/1273) gibi bazı âlimler, burada öne sürülen gerekçelerle herhangi bir delil olmaksızın âyetin zahir manasını terk edip mecaza yönelmenin caiz olmadığını, dolayısıyla adalet terazilerin gerçek manada kurulacağını savunmuşlardır (Râzî 1420/1999: 22: 149; Kurtubî 1384/1965: 7: 165).

Ehl-i sünnet uleması içerisinde mizanı farklı yorumlayan âlimlerden biri İmam Mâtürîdî'dir (ö. 333/944). Rahmân sûresinde geçen *mîzân* kelimesini

(Rahmân 55/7-9), insanların kullandıkları terazi olarak yorumlamasına rağmen (Mâtürîdî 1426/2005: 9: 464), ahiretteki mizanı iki kefeli terazi olarak tanımlayan görüşleri kabul etmez. Ona göre, terazide iki farklı şey tartılmaktadır fakat imanın karşısında daha ağır gelecek bir günah olmadığı gibi, küfür karşısında ağır gelecek bir günah da düşünülemez. Âyetlerde de bu şekilde bir ayırım yapılmamakta sadece “mizanı ağır gelenler” ya da “mizanı hafif gelenler” denilmektedir. Dolayısıyla mizanın ağır ya da hafif olması; *adalet, değer, şeref* anlamına gelir. Mizanın ağır gelmesi, *iyi amelleri nedeniyle kişinin Allah katındaki değerinin fazla olması* demektir. İyi ameli olmayan kâfirler için de “Onlar/inanmayanlar için kıyamet günü ölçü tutmayız” âyeti, yaptıklarının Allah katında değeri olmadığı anlamına gelir. Mizanın hafif gelmesi ise cehenneme gireceğini göstermektedir. Mâtürîdî, mizanın, sınır ve ölçü olabileceği ihtimali üzerinde de durmakta ve ahirette kötülüklerle ilave, iyiliklere de eksiltme söz konusu olmayacağı sonucuna ulaşmaktadır. Ölçüde hata veya eksiklik, ancak dünyada ve cahillik, eksiklik, zulüm gibi nedenlerden dolayı olur. Dolayısıyla Allah için bu durumlar söz konusu olmaz ve o haksızlık yapmaz anlamına gelir (Mâtürîdî 1426/2005: 4: 361-364; 7: 349-350; 10: 605-606. Krş. Bebek 2000: 25-27). Özetle Mâtürîdî, amellerin Allah tarafından kusursuz bir şekilde hesaplanacağını ifade ederken, dünyadakine benzer tarzda terazilerin kurulacağını ihtimal dışı olarak görmekte, mizanın keyfiyetini Allah’a havale etmektedir.

Çağdaş âlimlerden Muhammed Hamîdullah (ö. 2002) da cennet ve cehenneme dair tasvirler gibi adalet terazilerinin de iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma anlamında kullanılan sembolik ifadeler olduğunu söylemektedir. Ona göre hiç kimsenin gidip dönmediği, görünmeyen ve bilinmeyen bir âlemin varlığı, ancak sembollerle ifade edilebilir (Hamîdullah 1989: 8).

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), mizanla ilgili oluşan temel iki yaklaşımı da değerlendirmiş ve her iki görüşün de dikkate değer ve mantıklı yönleri olduğunu izah etmiştir. Ona göre, amellerin cismani olarak tartılmayacağını söylemek mizanı/teraziye inkâr anlamına gelmez. Adalet terazileri, adaleti hakkıyla tecelli ettirmek üzere konulacaktır. Isı ve soğuk gibi araz olan şeyler farklı tartularla tartılabiliyorsa, ahirette araz olan amellerin de özel bir tartıyla tartılması mümkündür. Ancak terazinin keyfiyeti bizim idrak ve dirâyetimizin kapsam sahasından uzaktır. Onun için adalet terazilerinin hakikatine inanmak gerekirken, niceliğinin tarifine iman etmenin şart olmadığı söylenmiştir (Yazır 1992: 9: 391).

Elmalılı’ya göre amellerin cismanî olarak tartılması da uzak bir ihtimal değildir. Her amelin, insanlar katında dînî ve aklî bir değeri olduğu gibi Allah

katında bir değeri vardır ve ahirette bu değere göre bir şekil kazanma ihtimaleri vardır. O halde amellerin ahirette kazanacağı şekle uygun bir terazinin varlığı mümkündür. Nitekim birazdan ifade edileceği gibi İbn Abbas'tan, iyiliklerin, iyi şekilleri; kötülüklerin de çirkin şekilleri olacağı ve bu şekilde tartılacağı nakledilmiştir. Bundan hareketle Elmalılı, Âlûsî'nin görüşlerine katılır ve amellerin vezin ve tartısını mutlak olarak inkâr etmenin küfrü gerektireceğini, ancak mizanın niceliğine dair tafsilatları inkârın ise küfrü gerektirmeyeceğini ifade eder (Âlûsî 1415/1995: 15: 448; Yazır 1992: 9: 391).

2.3.2. Adalet Terazilerini Olduğu Gibi kabul Edenler

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu âyetlerdeki ifadeleri hakiki manasıyla değerlendirmiş ve dünyadakilere benzer tarzda terazilerin kurulacağını söylemişlerdir (İbn 'Atıyye 1422/2001: 2: 376; Kurtubî 1384/1965: 7: 165; Ebû Hayyân 1420/1999: 5: 13-14). Bu görüşü savunanlar, âyetlerin dışında konuyla ilgili bazı rivâyetleri delil olarak nakletmektedirler. Örneğin Hasan el-Basrî'den (ö. 110/728) şöyle bir rivâyet nakledilmektedir: “Bu terazi, iki kefesli bir dili bulunan bir terazidir. Rivâyet olunmuştur ki; Hz. Dâvud (a.s), Rabbinden, kendisine teraziyi/mîzânı göstermesini istedi. Mîzânı gördüğünde ise kendinden geçti ve bayıldı. Bir süre sonra kendine geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah'ım! Kim bu terazinin kefesini iyiliklerle doldurabilir ki? Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Ey Dâvud! Ben kulumdan razı olursam, onu bir hurma ile dahi doldururum.” (Zemahşerî 1987: 3: 120; Râzî 1420/1999: 22: 148).

Adalet terazilerini ve amellerin tartılacağını olduğu gibi kabul eden âlimler, mizanın mecâzî bir ifade olduğuna dair söylenenlere şu şekilde cevap vermektedirler:

Adalet terazilerinin mecaza hamledilmesi, ahirette olacağı bildirilen pek çok şeyi mecaza hamledip temsili ifadeler olduğunu düşünmeye götürür. Örneğin, sırat için “gerçek din” denilebileceği gibi, cennet-cehennem sadece ruhlar için gerçekleşeceğini, şeytan ve cinlerden kastın kötü ahlak, meleklerden kastın da övülmüş güçler olduğu şeklinde bir tevil yapmak mümkün olur. Bu nedenle mizanın mecazla tevili de doğru değildir (Kurtubî 1384/1965: 7: 165). İbn 'Atıyye (ö. 541/1147), terazilerin mecaza hamledilmesinin yanlışlığını ifade ederken, yukarıdaki açıklamaya ilave olarak, Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e kendisini mizanın yanında bulabileceğini söylemesini göstermektedir. Şâyet mizanın somut gerçekliği olmasaydı peygamber efendimizin böyle bir ifadeyi kullanmaması gerekirdi. Aynı şekilde hesabın olacağı konusunda kimsenin şüphesi olmadığına göre, hespla ilgili olan ölçme, tartma,

ağırlık, hafiflik gibi kavramların düşünülmesi ve zikredilmesi hesaba halel getirmez. Dolayısıyla herhangi bir illet olmaksızın bu ifadeleri mecaza tevîl etmemize gerekçe yoktur (İbn ‘Atıyye 1422/2001: 2: 375).

Aslında Allah’ın adaleti ve haksızlık yapmaktan münezzehe olduğu bilinmesine rağmen, ahirette terazi kurulması, bu gerçeğin somut bir şekilde gösterilmesine matuftur. Neticede iyilikleri ağır gelen kimse sevinecek ve herkes tarafından görüldüğü için sevinci artacaktır. Günahları ağır gelen kimsenin de üzüntüsü ve korkusu artacaktır. Bu da terazi kefelerinden birinin diğerine bariz şekilde ağır gelmesi ya da iyiliklerin nur, kötülüklerin de karanlık görünmesi şeklinde olacaktır (Râzî 1420/1999: 14: 203; İbn Âdil 1419/1998: 9: 23). Yine âlimlere göre, terazilerin kurulması, amellerin karşılığının verilmesi için miktar belirlemek maksadıyla yapılmaktadır. Bu amaçla önce hesaba çekilme gerçekleşmekte ardından da mizan devreye girmektedir (Kurtubî 1425/2004: 715).

Terazileri ve amellerin tartılmasını hakiki manada değerlendiren âlimlerden biri olan Taberî (ö. 310/923), *mevâzîn* kelimesini, insanlar tarafından bilinen bir dili ve iki kefesi olan terazi olarak tanımlamaktadır (Taberî 1420/1999: 12: 311). Aynı şekilde müellif, Kehf sûresi 105. âyetini: “Onların/inkâr edenlerin bir ağırlığı olmaz, mizanları ağır basmaz, zira mizanlar salih amellerle ağır gelir, onların ise salih amelleri yoktur ki bunlarla terazileri ağır gelsin!” (Taberî 1420/1999: 18: 129) şeklinde açıklamak sûretiyle terazileri, dünyadaki bilinen şekliyle tasavvur ettiğini göstermektedir. Taberî, A’raf sûresinin ilgili âyetlerinin tefsirinde ise daha açık bir şekilde görüşünü ortaya koymakta ve mizanın, terazi olduğunu ve amellerin bu terazide tartılarak hesap edileceğini ifade edip, delil olarak da yukarıda zikrettiğimiz bazı rivâyetlere yer vermektedir (Taberî 1420/1999: 12: 311-312).

Bahsi geçen rivâyetler ve görüşler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, mizan ve vezin kelimelerinin mecaza hamledilerek adalet, ölçü, hakkaniyet ve hüküm gibi manalar verilmesi; Sünnî müfessirler tarafından eleştirilmiş ve asırlar boyunca aynı nakil ve görüşler Sünnî düşünceye sahip müfessirlerin eserlerinde zikredilerek tekrar hüviyeti kazanmıştır (Râzî 1420/1999: 22: 149; İbn Atıyye 1422/2001: 2: 375-376; Kurtubî 1384/1965: 11: 294; Ebû Hayyân 1420/1999: 7: 435).

Şîî müfessirlerin, ahirette amellerin tartılması ve teraziler kurulması konusunda Sünnî âlimlerin yorumlarına paralel düşünceler ortaya koyulduğu görülmektedir. Ahiret hayatı ve burada yaşanacakların birer gerçeklik olarak kabul edildiği anlaşılma ile beraber, daha önce ifade edildiği üzere, *mevâzîn*

kelimesini imamlar/vasîler olarak yorumlamışlardır (Tabâtabâî 1419/1999: 246-248. Krş. Toprak 2005: 211).

Özetle ifade edilecek olursa; Ehlisünnet ve Şî'a'nın, amellerin belirli bir terazi ile tartılacağını düşündüğüne dair genel bir çıkarımdan bahsedilmekle beraber, zikredildiği üzere mezhep içerisinde aykırı düşünen âlimlerin varlığı da bir gerçektir.

3.3. Amellerin Tartılmasının Mahiyeti

Adalet terazilerinin bilfil kurulacağını kabul eden âlimler, bu terazilerde amellerin nasıl tartılacağını, ya da neyin tartılacağı konusunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Amellerin tartılmasının keyfiyetine dair üç temel görüşten bahsedilmektedir. Buna göre; terazide ameller, amel defterleri veya kişiler ile amelleri birlikte tartılacaktır.

Birinci görüşe göre ve ilgili rivâyetlerden yola çıkarak,⁵ dünyada bilinen şekliyle bir dili ve iki kefesi olan bir terazi kurulacak ve ameller tartılacaktır. İnananların iyi amelleri günahlarına baskın geleceği için âyetteki, “Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” ifadesinden kastedilen budur. Kıyamet günü adalet terazileri kurulacağını söylemesi de bu anlama gelmektedir. Buna göre; iyi amellerin yerine beyaz cevherler kötü amellerin yerine de siyah cevherler konulmak sûretiyle tartılacaktır (Râzî 1420/1999: 22: 148-149). Amellerin tartılma şekline dair diğer bir yoruma göre de iyilikler için bir nur, kötülükler için ise karanlık olacaktır. Ya da İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) nispet edilen görüşe göre, bizzat ameller tartılacak olup, müminlerin iyilikleri günahlarına ağır gelecek, mü'minlerin amellerine güzel, kâfirlerin amellerine ise çirkin bir sûret verilerek tartılacaktır (Vâhidî 1430/2009: 9: 24; Râzî 1420/1999: 14: 202-203; Kurtubî 1425/2004: 722). İmam Eş'arî'ye göre de mizanın bir kefesinde iyilikler, diğer kefesinde ise kötülükler tartılır (Eş'arî 1411/1990: 2: 164).

Müfessirlerin genel kabulüne mazhar olan diğer bir görüşe göre, içerisinde kulların amellerinin yazılı olduğu sahifeler/amel defterleri tartılacaktır (İbn Atıyye 1422/2001: 2: 376; Suyûtî 1416/1996: 330-331). Buna delil olarak da Vâhidî (ö. 468/1076) ve Râzî'nin naklettiği yukarıda da zikrettiğimiz, Peygamber efendimize kıyamet günü neyin tartılacağı sorulduğunda, sahifelerin tartılacağını haber verdiği rivâyet gösterilmektedir. Amel defterine ve ahirette herkesin karşısına çıkarılacağına işaret eden âyetlerin yanında (İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49; Zuhuruf 43/80; Câsiye 45/29; Kâf 50/17-18; İnfîtâr 82/10-12),

kaynaklarda, tartının bu defterler üzerinden yapılacağını haber veren rivâyetler de yer almaktadır (İbn Hanbel: 2: 213; İbn Mâce, “Zühd”, 35; Tirmizî, “İmân”, 17).

Bahsedilen delil ve gerekçelerle, cumhur ulemanın kanaati, dili ve kefelere olan bir terazide amel defterlerinin tartılması şeklinde tezahür etmiştir (Beydâvî 1418/1997: 3: 6). Tartılan şeyin somut bir varlığı olması gerektiğine dair kanı, bu doğrultudaki rivâyetler ve amellerin bizzat tartılmasının izah edilmekte zorlanması gibi sebeplerle amel defterlerinin tartılması en izah edilebilir görüş olmuştur.

Kişilerin de terazinin kefesine konulacağını ifade eden bazı rivâyetlerden (Buhârî, “Fedâilu’s-sahâbe”, 69; Müslim, “İmân”, 90) hareketle âlimler, kıyâmette kişiler ile amellerin birlikte tartılacağını söylemişlerdir. Bu rivâyetlerden birinde zayıf bir cüsseye sahip olan Abdullah b. Mesud’a (ö. 32/652-53), ince bacakları nedeniyle yanındakilerin gülmesi üzerine Peygamber Efendimiz’in: “Mizanda onun ince bacakları, Uhud dağından daha ağır gelecek” (İbn Hanbel: 1: 420; 5: 131; İbn Kesîr, 1414/1994: 2: 247) şeklindeki ifadesidir. Her ne kadar bu ve diğer benzer rivâyetlerden hareketle terazinin bir kefesinde kişi, diğer kefesinde de amellerinin tartılacağı söylenmiş olsa da bu ölçme işleminin mahiyeti ve sonucu net olarak ortaya konulmuş değildir.

Kâfirlerin amellerinin tartılıp tartılmayacağı da ayrıca bir tartışma konusudur. İnanmayanların amellerinin tartılacağını iddia edenlere göre bunun delili: “Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini ziyana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.” (Mü’minûn 23/103) âyetidir. Âyette ebedi olarak cehennemde kalacakların, tartıları hafif gelenler olduğu söylenmektedir. Buna göre cehennemde ebedi kalacaklar kâfirler olduğu için onların da amellerinin tartılacağı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Kâfirlerin amellerinin tartılmayacağını düşünenlerin delili ise: “Kıyamet gününde onlar (ın amelleri) için bir terazi kurmayacağız.” (Kehf 18/105) âyetidir. Buna göre, iman etmemeleri sebebiyle amellerinin de bir değeri yoktur. Tartılacağını savunan ve çoğunluğu oluşturan âlimler, bu âyeti mecaza hamlederek, “Biz kıyamet günü onların amellerine değer vermeyeceğiz” şeklinde anlamışlardır (Taberî 1420/1999: 18: 129; İbn Ebî Hâtim 1419/1988: 7: 2393; İbn Kesîr, 1414/1994: 2: 247; Kurtubî 1425/2004:716). Buna delil olarak da Hz. Peygamber tarafından örnek olarak verilen ve kilolu olduğu halde sinek kanadı kadar ağırlığa sahip olmayan kişi örneği zikredilmektedir (Buhârî, “Tefsir”, 219; Müslim, “Kıyâme”, 1; İbn Ebî Hâtim 1419/1988: 7: 2393). Aynı şekilde teraziler kurulacağını ifade eden âyette küçük büyük her

şeyin Allah tarafından hesaba çekileceğinin söylenmesi (Enbiyâ 21/47), zekât vermemeleri sebebiyle müşriklerin halinin kötü olacağını beyan edilmesi (Fussilet 41/6-7) ve cehennemdeki mücrimlere; cehenneme girme sebepleri sorulduğunda, namaz kılmadıklarını ve muhtaçlara yardım etmediklerini beyan etmeleri (Müddessir 74/40-45) de kâfirlerin hesaba çekileceğine dair deliller olarak zikredilmektedir. Özetle, inanmayanların amellerinin tartılacağını düşünenlere göre; İslam'a inanmayanlar için, kendi dinlerine dair hükümler konusunda terazi kurulmaz ancak İslam'ın emrettiği konularda hesaba çekilirler. Yine bazı rivâyetlerde ifade edildiği üzere hesapsız cennete girecek müminler için de terazi kurulmayacağını söylemek mümkündür (İbn Hanbel: 3: 218; Buhârî, "Tıb", 1, Müslim, "İmân, 374; Tirmizî, "Kıyâmet", 16. Krş. Kurtubî 1425/2004: 715-716).

Suyûtî (ö. 911/1505), bazı âyetlerden yola çıkarak, kâfirlerden bir kısmının cehennemlik olduğu yüzlerinden bilineceği için onlara terazi kurulmayacağını, diğerleri için kurulacağını söylemektedir (Rahmân 55/41). Bunları da aslında kâfir oldukları halde gizleyen münafıklar olarak düşünülmesinin mümkün olduğu görüşündedir. Zira kâfirler için amellerin çoğundan bahsetmek mümkün değildir. Oysa münafıklar, istemeyerek de olsa pek çok ameli yapmaktadırlar (Suyûtî 1416/1996: 329-330). Amellerinin tartılmasının sonuç itibarıyla kâfirler açısından ne gibi sonuçları olacağı hakkında Kurtubî, Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'in azabının hafifletilmesi için yaptığı duadan hareketle (Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 69; Müslim, "İmân", 90), inanmayanların iyi amellerinin, onların azabının hafifletilmesine vesile olacağını ifade etmiştir. (Kurtubî 1425/2004: 720-722).

Sonuç

Ölümden sonraki hayatın varlığı ve nasıllığı, insanın sorguladığı en temel konulardan biridir. Yaratıcısı olması hasebiyle insanı en iyi bilen Yüce Allah, insanda var olan bu sorguya Kur'ân-ı Kerim'de pek çok cevaplar vermiştir. Ancak verilen bu cevaplar, bir taraftan da ahiret âleminin ve orada gerçekleştirilecek uygulamaların, dünyalık anlayışların üstünde olduğuna dair de vurgular içermektedir. Kur'ân'ın uyguladığı bu yöntem, insanoğlunda nihai olarak; ahiretin varlığına ve ahirete dair hallere vakıf olmaktan ziyade inanılması gerektiği bilincini oluşturmaya yöneliktir.

Bu amaçla Kur'ân'da insanoğlunun bilinç ve anlayış düzeyine hitap eden ve dünyaya ait olan kavram ve uygulamalar üzerinden tasvirler yapılmıştır. Dünyada yapılanların eksiksiz olarak görülüp karşılığının alınacağını ifade

eden âyetlerde adalet terazilerine yer verilmesi de muhatabın durumuna uygunluk açısından dikkat çekicidir. Kronolojik olarak düşünüldüğünde; geçim kaynağı ticaret olan ve belki de hayatlarının merkezinde yer alan terazinin ameller konusunda zikredilmesi, Kur'ân'ın ilk muhatapları için ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca teraziler kurulacağının bildirmesi, adaletin göz ardı edildiği, hem kullara hem de Allah'a ait hakların ihlal edildiği Mekke dönemindeki muhataplara, kıyamet günü adaletin çok hassas bir şekilde tecelli ettirileceğine dair bir ikaz niteliğindedir.

Bu tasvirler ise Kur'ân üzerine çalışan âlimler tarafından farklı şekillerde algılanmıştır. Bazıları bu temsilleri hakiki manasıyla değerlendirerek bu doğrultuda görüşler ileri sürmüş, bazıları ise ilgili ifadeleri ahirete dair bilgilendirmenin bir parçası olarak örnek verme kabilinden değerlendirmişlerdir. Farklı düşüncelere sahip her âlim, kendi kanaatini delillendirmek üzere farklı argümanlar öne sürmüş ya da geliştirmiştir. İkna gücü yüksek görüş ve değerlendirmeler zamanla ümmetin önemli bir kısmı tarafından kabullenilirken, bazı görüşler de kaynaklarda zikredilmekten öteye geçememiştir.

Öncelikle ifade edilmesi gereken husus, Kur'ân'da açıkça ifade edildiği üzere mîzan yani amellerin hesaplanmasının gerçekleşeceğidir. Bu gerçek, âyeti kerimelerde teraziler kurulacağı şeklinde ifade edilmiş, bu ifadeyi destekler tarzda da pek çok rivâyet nakledilmiştir. Ayrıca bazı rivâyetlerde amellerin tartılacağı terazi, mizan ifadesiyle inanılması gereken esaslar arasında zikredilmiştir. İlgili naslar dışında akıl ve dünya hayatına kıyasla adalet terazileri gerçeğini imkânsız görmek ya da inkâr etmek söz konusu olamaz. Binaen aleyh terazilerin varlığına inanmanın itikadi açıdan zorunlu olduğu konusunda şüphe yoktur. O halde ihtilafa konu olan kısım, Kur'ân'da bahsi geçen terazilerin ve bu terazilerde amellerin tartılma keyfiyetidir.

Az sayıdaki nakil ve görüşlerden etkilenen bazı âlimler, insan algısını aşan ahiret âlemine dair bu ölçme ve tartma eylemini ve adalet terazilerini, mecaz yoluyla açıklayarak daha pratik yoldan sonuca ulaşmayı tercih etmişlerdir. Buna göre bahsi geçen mîzan ve bağlantılı ifadelerin, Allah Teâlâ'nın ahirette, yapılan her ameli dikkate alacağına, hatta tam manasıyla adaleti tecelli ettireceğine dair temsili bir anlatım olduğunu söylemişlerdir. Buna gerekçe olarak da Allah Teâlâ'nın, kullarının amellerini zaten biliyor olması sebebiyle ayrıca bir terazi kurup ölçmeye ihtiyacı olmamasını göstermişlerdir. Gerekçelerden biri de terazinin, hata yapma olasılığı ya da bilgisizlik nedeniyle kullanılacağı, dolayısıyla Allah için böyle bir durumun söz konusu olamayacağıdır. Ancak, sadece adalet terazileri değil, amel defteri, hesap, sırat vs. ahirette gerçekleş-

ceği haber verilen uygulamaların her biri, Allah Teâlâ'nın değil kulların ikna ve mutmain olma gibi gereksinimlerinden ötürü vardır. Dolayısıyla Allah'ın, sadece mizana değil, hiçbir vesileye ihtiyacı yoktur.

Kur'ân'da örneklerine çok rastlanan mecâzî kullanımlar, her ne kadar bu konu ve ilgili âyetler hakkında da söylenebilir olsa da bir âyeti mecaza hamletmek için geçerli delillerin ortaya konması gerekir ki bu görüşü savunan âlimlere yapılan en önemli eleştiri, geçerli delillerinin olmayışıdır. Çünkü aklen izah edilemeyen her gerçeğin mecaza hamledilmesi, pek çok müfessirin de ifade ettiği gibi, ahirete dair bütün gerçeklerin temsilden ibaret olduğunu söyleme gibi bir sonuca götürebilir.

Hem konuyla ilgili âyetler hem de rivâyetler, dünyadaki tartma eylemine benzer bir yöntemle ve tartma aleti ile amellerin tartılacağına dair bir tasvir çizmektedir. Bu durum, konu hakkında düşünen âlimleri; amellerin somut bir yapıları olmaması sebebiyle zorunlu olarak tevil yapmaya sevk etmiştir. Her ne kadar içlerinde sıhhati problemlili olanlar olsa da ilgili rivâyetlerin kabulü, yapılan bu tevilleri, tartı aleti ve tartılan şeyler üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Ancak bahsi geçen terazinin, iki kefesi, iki kolu ve bir dili olan terazi şeklinde anlaşılması, mizanın keyfiyetinin bizatihi terazi oluşuyla açıklanamaz zira terazinin keyfiyeti beşer açısından meçhuldür. Belki de bahsi geçen tanımlama, dönemin bilinen tartı aleti esas alınarak yapıldığı için yorumlar da bu yönde geliştirilmiştir. Ancak Mâtürîdî'nin bakış açısıyla düşünüldüğünde, îmân gibi bir hakikatin karşısında başka amellerin ağır gelemeceği, ya da küfür karşısında iyiliklerin ağır gelme ihtimalinin olmaması, amellerin iki kefeli bir terazide değil daha farklı bir yöntemle değerlendirilebileceğini akla getirmektedir.

Konuya günümüz teknolojisi açısından yaklaşıldığında, âlimlerin araz olarak nitelendirdiği hareket, ışık, ısı ve sesi ölçmeye uygun aletler/teraziler söz konusudur. Bugün, amellerin nasıl ölçülebileceğini hala net olarak ifade edemiyor olsak da ulaştığımız teknoloji, bize bunun mümkün olabileceğini göstermektedir. Örneğin amel defteri, yani yapılan her şeyin kayıt altına alınması, gelişmiş ses ve görüntü kaydının yapılabildiği günümüz dünyasında yaşayanlar için artık anlaşılabilir değildir. O halde Kur'ân'ı ve ilgili kavramları anlamlandırma konusunda, müfessirin yaşadığı dönemin şartlarının etkisi olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bu çalışmada bahsi geçen ve amellerin araz olmasının, ölçmeye engel olduğuna dair görüş ile bu doğrultuda geliştirilen yorumlar değinilen gerekçeler sebebiyle anlamsız kalmaktadır. Özetle adalet terazileri, arazların ölçülmesinin imkânsızlığından hareketle inkâr edilemez.

Aynı şekilde, amellerin tartılmasını ya da ölçülmesini, sadece bilinen iki kefeli teraziler üzerinden düşünüp akla aykırı bulunması da terazilerin inkârını gerektirecek bir sebep değildir. Bu yorumların yapıldığı tarihlerde var olan; ölçü ya da tartı yapılabilmesi için, zorunlu olarak iki şeyin bulunması gerektiği anlayışı artık geride kalmıştır. İlâhi irade açısından günah ve sevapların birlikte tartılması mümkün olmakla beraber, ayrı ayrı tartılabileceği, yani birini tespit etmek için diğerine ihtiyaç olmadığı da anlaşılmış olmaktadır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konuda terazilerden bahseden rivâyetlerdir. Bu rivâyetlerden bazılarının, usul-i hadis kriterleri açısından problemler içerdiği, âlimler tarafından ifade edilmiştir.

Örneğin İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete dayanarak onun, terazi kurulmasını Allah'ın adaletinin mecâzî bir anlatımı olarak gördüğü, bunun, Allah'ın, kulları arasında adaletle hükmedeceği anlamına geldiğini, iyilikleri kötülüklerinden fazla olanlar için "tartıları/terazileri ağır gelenler" ifadesinin kullanıldığını söylenmiştir. Ancak yine ondan nakledilen bir rivâyete göre o, amellerin mizanın iki kefesine konulup tartılacağını, iyilikleri ağır gelenlerin kurtulacağını söylemekte ve "adalet terazileri kurarız" ifadesinin bu anlama geldiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Mücâhid'e nispet edilen rivâyetlerde de hem adalet hem de amellerin tartılması şeklinde birbirine zıt ifadeler görmek mümkündür.

Rivâyetler içerisinde, âyetlerdeki ifadeleri destekleyen ve somut bir ölçme aletine/teraziye vurgu yapanların olması, özellikle sünnî âlimleri etkilemiş ve aynı görüşler tefsirlerin çoğunda nakledilmiştir. Kanaatimizce adalet terazilerini iki kefesi ve dili olan şekilde tanımlayan rivâyetler, algı karmaşasına sebep olmaktadır. Çünkü terazilerin bu şekilde olacağı ön kabulü, müfessirleri bu yönde yorum geliştirmeye sevk etmektedir. Oysa âyetlerde geçen terazi kavramı, kelimenin içeriğinde de var olan ölçü/ölçü aleti olarak ifade edilebilir. Bu durumda amellerin tartılacağı/ölçüleceği ve bu amaçla ölçü aleti/mizan kurulacağı söylenmiş olacaktır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği gibi, dünyadakine benzer bir tartıyla amellerin tartılacağına ihtimal vermeyen âlimler, aslında mizanı inkâr etmiş değillerdir. Amellerin ölçülüp hesap edileceği, imanın bir gereği olarak kabul edilmekle beraber, terazi ve işlevinin keyfiyeti konusunda görüş ayrılıkları söz konusudur.

Netice itibarıyla terazilerin varlığı ve bu yöntemle amellerin ölçülebileceği/tartılabileceği, rivayetlerde belirtildiği gibi akla da aykırı değildir. Kanaatimizce en isabetli bakış açısı; varlığı hakikat, keyfiyeti ise bizce meçhul olan adalet terazilerinin mahiyetini, Allah'a havale etmek olacaktır.

Notlar

- 1 Örnek olarak bk. Nisâ 4/6, 109; Âl-i İmrân 3/25; En'âm 6/62, 132; Tevbe 9/121; Hûd 11/103; Ra'd 13/21, 40; Hicr 15/34; Nahl 16/111; İsrâ 17/14; Hac 22/56; Neml 27/83-84; Yâsîn 36/32; Sâd 38/26, 53, 78; Mü'min 40/27; Kâf 50/44; Zâriyât 51/1; Rahmân 55/46; Vâkıa 56/56; Hâkka 69/18; İnfîtâr 82/9, 15-18; Mutaffifîn 83/10; Tîn 95/7; Mâ'ûn 107/1; Zilzâl 99/6.
- 2 Âl-i İmrân 3/18-21; Nisâ 4/127, 135; Mâide 5/42; En'âm 6/152; Hûd 11/85; İsrâ 17/35; Şuarâ 26/182; Ahzâb 33/5; Hucurât 49/9; Rahmân 55/9; Mümtehine 60/8.
- 3 İbn Abbas'tan da mizanı iman esasları arasında zikreden rivâyetler nakledilmiştir. Bk. (İbn Kesîr 1414/1994: 1: 59).
- 4 Mizanın varlığı konusunda delil olarak zikredilen rivâyetler bunlarla sınırlı değildir. Sıhhati ve kaynağı tartışmalı olmakla beraber farklı pek çok rivâyet de bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden bir kısmı için bk. (Kurtubî 1425/2004: 715-132; Suyûtî 1416/1996: 314-331).
- 5 Rivâyetler için bk. Buhârî, "De'avât", 65, "Tevhîd", 58; Müslim, "Tahâret", 1, "Zikr" 31; İbn Mâce, "Edeb", 56; Ebû Dâvud, "Edeb", 8; Tirmizî, "De'avât", 86.

Kaynaklar/References

- Abdulkaki, M. F. (1420/2000). el-Mu'cemül-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Âlûsî, Ş. M. (1415/1995). Rûhu'l-Meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-sebi'l-mesânî. Thk. Ali Abdalbâri Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmıyye.
- Balikkaya, Ş. (2002). Kur'ân'da Adâlet Kavramı. (Yüksek Lisans), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bebek, A.(2000). "Matürîdî'nin Kelam Sisteminde Ahiret inancı". M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 19: 5-41.
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer (1418/1997). Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlıf. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (ts.). Sahîhu'l-Buhârî.C. 8. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (1957). es-Sihâh Tâ'cu'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Çağrııcı, M. (2002). "Kıst". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları. 25: 502-503.
- Derveze, M. İ. (1383/1964). et-Tefsîru'l-hadîs. Kâhire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ts.). Sünen. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit (1419/1999). el-Fıkhu'l-ekber. B.y.: Mektebetü'l-furkân.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (1420/1999). el-Bahru'l-muhîf. Thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Beyrut: Daru'l-fikr.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî (1405/1985). Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-esfiyâ. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Elmalı, A. (1997). "Kur'ân-ı Kerim'de Adâlet (Adl) Kavramı". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 3(3): 289-328..

- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (1411/1990). Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn. Thk. M. Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (2001). Tehzîbü'l-lüğa. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Hamîdullah, M. (1989). İslâm'da Sembolik Anlatım. Çev. Sadık Kılıç, Diyanet İlmi Dergi, 25(1): 3-16.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn en-Nu'mânî ed-Dimaşkî (1419/1998). el-Lubâb fî ulûmi'l-kitâb. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tahir (1984). et-Tahrîr ve't-tenvîr. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-neşr.
- İbn Atyye, Ebû Muhammed Abdulhak (1422/2001). el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman bin Muhammed bin İdris (1419/1988). Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm. Thk. Esad Muhammed Tayyib. Suud: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (1985). Müsned. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed el-Endelüsî el-Kurtubî (ts.). el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl. Kâhire: Mektebetü'l-Hanci.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-dîn Ebû'l-Fidâ İsmail (1414/1994). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. B.y.: Dâru'l-fikr.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (1414/1993). Lisânü'l-Arab. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Ma'ce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ts.). Sünen'ü İbn Ma'ce. Thk. Muhammed Fuad Abdalbâki. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman (1422/2001). Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Kâdî Abdulcabbâr (1408/1988). Şerhu'l-Usûli'l-Hamse. Thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Karaman, H. ve diğerleri, (2007). Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, M. (2019). "Kur'ân'da Vezn, Mizan ve Mevzun Kelimeleri -Vucuh ve Nezair Bağlamında Bir İnceleme-". USUL. 31: 9-36.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1384/1965). el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân. Thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş. Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1425/2004). et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira. Thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim. Riyad: Mektebetü dâru'l-min-hâc.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (1426/2005). Te'vîlâtü ehli's-sünne. Thk. Meccî Baslum. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye.
- Maviş, N. (2017). "İmâmîyye-İsnâaşerîyye'nin İmâmet Anlayışının, Semîyyât İnançının Şekillenmesindeki Etkisi". The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences Year. 3(2): 97-110.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ (2002). Tefhîmu'l-Kur'ân. Çev. Komisyon. İstanbul: İnsân yayınları.

- Mukâtil, b. Süleyman (2003). Tefsiru Mukâtil b. Süleyman. Thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc (ty.). Sahîhu Müslim. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Neysâbü'rî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî (1430/2009). et-Tefsîru'l-Basîf. Nşr. İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî. Riyad: Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (1412/1992). el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dmeşk: Dâru'l-kalem.
- Râzi, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (1420/1999). Mefâtîhu'l-ğayb- et-tefsiru'l-kebîr. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nureddin Ahmed, (1969). el-Bidâye fî usûli'd-dîn. Thk. Fethullah Halîf. Mısır: Dâru'l-meârif.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman (1416/1996). el-Büdûru's-Sâfira fî ahvâli'l-âhira. Thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Tabâtâbâi, Muhammed Hüseyin (1419/1999). er-Resâilü't-tevhîdiyye. Beyrut: Müesse-setü'n-Nu'mân.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (1420/1999). Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. B.y.: Müessetu'r-risâle.
- Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer (1436/2014). Şerhu'l-akâid. Thk. Ali Kemal. Beyrut: Daru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî.
- Tatlı, B. (2007). "Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mizan İle İlgili Hadisler". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7 (2): 133-146.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (1964). el-Câmiu's-sahîh. Medine: Mektebetü's-selefiyye.
- Toprak, S. (2005). "Mîzan". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 30: 211.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysâbü'rî (1430/2009). et-Tefsîru'l-basîf. Nşr. İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî. Riyad: Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye.
- Yazır, Elmalılı M. H. (1992). Hak Dini Kur'ân Dili. Sad. Komisyon. İstanbul: Azim Yayınları.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ (ts.). Tâ'cu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs. Thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn, B.y.: Dâru'l-hidâye.
- Zemâşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (1987). el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim (1988). Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbuhû. Nşr. Abdülcelil Abduh Şelebî. Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb.